

մամբ վերջին անցքերուն վրայք. — Ճշդեղն է ի հարկէ անկէ է ի մերձուստ գիտողներուն:

Յիշեալ վերնական գատակներէն ետքը կարգը կու գար ուղղութիւն պահանջելու, Արեւմտեայց քով արմատացեալ խանգարումը բնական ընելու ազգային մաստենագրութենէ. — որ այս տարիներուս գործն եղաւ: Բնէ Բնէ կերպով՝ կը մնայ տեսնել:

(ԸՐԵՆՆԱՅԻՆԷ)

ՀԻՒՊԹՅՈՒՆ ԵՒ ԸՐԵՆՆԱՅԻՆ ԸՆԹԵՍԵՍՈՒՆԻՒՄ

Պարզացիք ու լսեցիք միշտն ցայժմ, եւ հետզհետէ կը լսենք՝ Տառադարձութեան մասին եղած ծանցով պայքարն ու վէճը, որ ազգային գիտնականաց կողմանէ յուզուեցաւ. եւ իւրաքանչիւր ոք ըստ իւր տեսութեան դատելով՝ այս կամ այն կողմը տուաւ իւր վճիռն:

Բայց ցանկալի էր լսել նաեւ եւրոպացի գիտնականաց կարծիքն ալ, որոնք իւրեւ ուսումնորէն: — Այս պատճառաւ խնդրեցիք Բրոքլին: Զիւպլաններ, որ հաճի իւր կարծիքն յայտնել մեր Հնդկի մէջ: Ինդիքն պարզաբար իւր առելու գրելով, սկսեալ Մշակի առաջարկութենէն մինչեւ ցայսօր յուզուած պայքարին թեր ու գէժ գրութիւններն, եւ ի վերջոյ ծանուցիք համառօտիւ նաեւ մեր՝ Արեւելի մէջ յայտնած պատճառներն. այսինքն՝ թէ արեւմտեան արտասանութիւնը սխալ համարիլ՝ գիտնական չէ, թէ լեզուագիտական օրինաց ենթարկեալ երեւոյթ մըն է, թէ գրելու մէջ միութիւն բաւական է, եւն: — Եւ ահա այսպէս կը զրէ Բրոքլ. Հիւպլանն իւր նամակին մէջ՝ տառադարձութեան խնդրոյ մասին:

“... Ըմենայն սիրով կը փութամ” քեզի առաջարկուած խնդրոյն նկատմամբ կարծիքս յայտնել: — Իբր շատ պարզ է, եւ ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս դուք գատած էք: Եթէ Տիգրեսցիք՝ հին արտասանութիւնը պահած են, այս իրենց յիշելու գոյութիւն է, ինչպէս նաեւ արեւմտեան Հայոց՝ նախնական արտասանութենէն հետացած ըլլալը պարսականը չէ: Ամեն կէտով լեզուներն լընթացս դարուց կը փոփոխուին, ոմանք աւելի ոմանք նուազ. եւ այս փոփոխութեան մէջ է՝ լեզուաց կենանք. միայն մեռեալ լեզուներն (ինչպէս միջին դարու եւ նոր ժամանակին լատիներէնն

իւրեւ գիտնոց լեզու, Gelehrtensprache) անփոփոխական են: Լեզուաց այս փոփոխութիւնն՝ խոսողին կամէն բոլորովին անկախ է. առանց գիտնականութեան՝ լընթացս դարուց սերնդէ սերնդեւ անցնելով կը կատարուի: Բայց մի՞ ո՞ր պատիւի փոփոխութիւն յառաջ գայ, այնուհետեւ մարդկային կամք մը կարող չէ զայն բառնալ, ինչպէս որ մարդկային կամք մը զայն յառաջ չէ բերած: Ըստ այսմ՝ ամենեւին օգուտ չ'ունենար եթէ արեւմտեան Հայք Տիգրեսցից պահանջ մանցն հետեւելով՝ հին արտասանութեան դատնալու որոշումն ընեն. վասն զի — անկարելի է: Այո, կրնան թերեւս քանի մը հոգի Տիգրիս (քնակելով) Տիգրեսցից պատաքերութիւնն առնուլ, սակայն ազգին մեծագոյն զանգուածը “Երկու միլիոն” արեւմտեան Հայք անոնց պիտի չհետեւին, այլ ինչպէս իրենց սորված են՝ Նոյնպէս պիտի աւանդեն իրենց զգաւակց: Լեզուագիտական տեսակէտով՝ Տիգրիսի պահանջմունքը չեմ կրնար իրաւացի գտնել: — Հնամեն (das Alterthümliche) արժէք ունի լեզուագէտներու՝ բայց ոչ երբեք խօսողներու համար: — Բայց գլխաւոր բանն յայնմ է, որ Տիգրեսցից պահանջմունքն անգործագրելի է եւ անոր համար՝ արժէք չունի: Արդի կենդանի հայ գաւառականները պէտք են խօսելու այնպէս ինչպէս որ են: Կրնայ ժամանակաւ իջաւոր լեզու մը (Schriftsprache) հնարելու խնդիրն ծագիլ, որով նախ եւ յառաջ գիտնականք գրաւոր կերպով իրարու հետ յարաբերութեան մէջ մտնեն, եւ լընթացս ժամանակաց Դպրոցի եւ Եկեղեցւոյ ազդեցութեամբ Տեղովորեան ընդարձակագոյն կարգերուն մէջ մուծուի: Սակայն ասոր համար աւելի նպաստաւոր պարագաներ կը պահանջուին, որոնցմէ առ այսժմ Հայք զուրկ են զժախտութեամբ: Այս է ահա համառօտիւ կարծիքս, զոր ձեռք արամագրութեան կը յանձնեն...”

Այսպէս կը դատէ արեւմտեան արտասանութեան դատն՝ ժամանակին երեւելի հայագէտ Եւրոպացիք, որուն յայսմ հեղինակութիւնն ստուգիւ յարգելի է, վասն զի ոք թէ ընդհանուր լեզուագիտութեան միայն, այլ եւ առանձին հայերէնի մասնագէտ է, որուն աշխատութեանց արդիւնքն է այս օրս հայ լեզուին՝ հնգերոպական շրջանին մէջ՝ իւր զատ ճիշդ մը ծանցուիլ, գիտա մը՝ որ հայ լեզուի պատմութեան մէջ պիտի անմահացնէ Հիւպլանի անունը:

Հ. Գ. Մ.

1 Իմա՝ Ռուսահայք: